

ש"י עגנון / עיר ומלוואה

סיפורה של ביטשאטש

לשם מורי ורבי

הגאון ר' שמואל ביאלובלוצקי יצ"ו

מראה העיר

אתם לא הכרתם את עירנו, אני שהכרתי את עירנו אספר קמעה על עירנו, בקירוב, בשילוח, כמידת כחו של אדם לספר שבחה של עיר שלוהה הקב"ה כביכול מתפארת ארצו והלווה לה לעירנו.

עירי שלי מיוסדת על הרים וגבעות ונכנסת ויוצאת לתוך יערות מלאים עצים ושיחים, ונהר סטריפא מושך והולך בתוך העיר ובצידי העיר, ונחלים מוציאים מים ומשקים קנים ושיחים ועצים, ומעינות טובים שופעים מים חיים, וצפרים שוכנות על העצים ומציצות משם. יש מן הצפרים שהורתן ולידתן בעירנו, ויש מהן שדרך טיסתן הגיעו לעירנו ונשתירו בה, שראו והכירו שמשובחת היא עירנו משאר כל המקומות, מצאו להן בית ולימדו עצמן לציין כצפרים שבעירנו, ומי שיודע להבחין בין שירה לשירה מבחין בין ציפור שלידתה בעירנו לציפור שבאה ממקומות אחרים.

למטה מן ההרים והגבעות אתם מוצאים מקומות ישרים. מקצתם נעשו בידי שמים ומקצתם בידי אדם. מקצתם משולבים זה בזה ומקצתם משלימים זה את זה. וזה אחד מן הדברים שמעשה שמים ומעשה בני אדם דרים זה עם זה בשלום ונותנים זה לזה להשלים זה את זה. קרוב לוודאי שמקומות אלו בימים הראשונים נבראו, ימים שלב האדם שלם היה, בלא עקמומיות ובלא עיקובים.

לתורה ולתפילה

במקומות אלו קבעו עצמם רוב בתי תפילה שבעיר. קבעו עצמם, פשוטו כמשמעו, מעצמם מאליהם.

מעצמם מאליהם כיצד? לאחר ששקטו קצת המהומות של גזירת שנת ת"ח התחיל העולם חוזר קצת לסידורו, חזרו מקצת משרידי חרבו של המיל למקומותיהם ולעריהם. באו שארית אנשי ביטשאטש לביטשאטש. מצאו את העיר חרבה ושממה ובתיהם מקצתם חרבים ומקצתם תפוסים בידי גויים. ובתי כנסיות ובתי מדרשות נתלשו ונחרשו ולא ניכר מקומם היכן היה. קשה מכולם בית הכנסת הגדול ששינו לשם בית יראה שלהם. הוא שבלילי תשעה באב כתליו מורידים דמעות.

יצאה כל העיר לבקש לה מקום לבנות בית לתפילה. הפריחה הרוח יריעה של ספר תורה משיירי ספרי התורה שקרעו האויבים. ויש אומרים מן השמים נפלה. לא הספיקו להגביהה עד שהתחילה מתגלגלת והולכת עד שנחה במקום שנחה. וידעו שהוא המקום שנבחר לקדושת מקום קדוש. ומאת ה' היתה זאת, שעירנו כמו שידעתם רובה ככולה עשויה הרים וגבעות ואין לך מקום שאין רואים משם צלב או פסל חוץ ממקום זה. הוא שברוב בתי כנסיות שבעירנו מתפללים צפונית מזרחית, כדי שלא להתפלל כנגד בתי יראתם, מה שאין כן בבית מדרשנו וכן בית הכנסת הגדול שנבנה אחר כך שמתפללים כנגד ירושלים. נתנו לבעל העיר

את מחיר הקרקע וכן קנו ממנו קרקע לבנות להם בית מרחץ. ויש אומרים שבעל העיר נתן להם את הקרקע במתנה.

עמדו וקידשו את המקום בדברי תורה ובגביית מעות לקנין עצים ואבנים לצורך הבנין. גבו מכל אחד ואחד, אחד עשיר ואחד עני, שתהא יד כל אדם שווה בבית התפילה. פתח כל אחד ואחד את ידו ונתן, העשיר בעושרו והעני בעניו.

הסמיכו עשייה לדיבור ופינו את הקוצים ואת הברקנים וסיקלו את האבנים ואת ערימות העפר. הביאו בעלי מלאכה ובאו בכליהם לחפור ולבנות. וכל אדם, אחד בחורים ואחד וקנים, אחד קטנים ואחד גדולים, עזרו את עושי המלאכה. ולא באו במחלוקת זה על זה ולא נשמעה גערה כל הימים. והמקום היה בעוזרם שלא נשבתה המלאכה לא על ידי גויים ולא על ידי עצמות מת, שעירנו כל מקום שחופרים בו מוצאים עצמות הרוגי המלחמות ומתי העיפוש. לא יצאו שנים עשר חודש עד שנבנה בית מדרשנו.

קיבלו עליהם ועל בניהם שלא ישתמשו בו לצורך הדיוט, אלא לצורך גבוה. ולא ישנו ממנהגי התפילה ולא בשום מנהג שנהגו אבותינו, ולא ידברו דברים של חוץ לא בשעת התפילה ולא בקריאת התורה. וכל אדם אפילו טרוד בעסקיו יש לו לקבוע עתים לתורה. כן יעשו עד ביאת הגואל. זה בית מדרשנו הישן חדות מעוזה של התורה.

הכניסו ספר וארון ותיבה ושולחן וקבעו את הארון ואת התיבה בקיר המזרח כנגד ירושלים, שאין רואים משם שום פסל או צלב.

בית הכנסת הגדול

משהגדילה העיר ונתרבו יושביה, קצתם מחמת עצמם וקצתם מאותם שהביא בעל העיר ממקומות אחרים ומאחוות נחלתו, נתמלא בית המדרש והיו מצטמתין ועומדים צפופים, ופעמים שבאו לידי ביטול תורה, שאותם שמקרוב באו היו מאריכין בתפילה ואמרו כל מלה שתים שלוש פעמים, שבימי המהומות היו גרדפים כחיות היער ונשתכחה תפילתם מפייהם, משבאו לעיר מושב זכו להתפלל בציבור שנו ושלשו כל מלה, שאם אין הראשונה כתיקנה אולי תישר בעיני ה' השניה והשלישית, ואחר התפילה היו מחזירים את תפילתם.

נתנו טובי העיר את דעתם לבנות בית כנסת מיוחד לתפילה, שכל הרוצה להתפלל מתפלל בבית הכנסת וכל הרוצה להתפלל וללמוד מתפלל בבית המדרש.

צירפו מעשה למחשבה ופקדו את כל העיר והלכו מבית לבית ומאיש לאיש, שיהא לכל אדם חלק בבנין בית הכנסת שבעיר. פתח כל אחד ואחד את ידו ונתן את נדבתו. לא היה אדם בעיר שלא הפריש מממונו. יש נתן לפי כחו ויש נתן כפי כח בטחונו, שכל המכבד את ה' מהונו המקום ממלא חסרונו. ואפילו העני שאין לו אלא כסותו לעורו הביא את נדבתו. ברם זכורים גדולי העיר לטוב שהיו ראשונים לנתינה, ובזמן הבנין חזרו ונתנו, מלבד מה שקנו להם בכסף מלא מקומות קבועים להם ולזרעם אחריהם עד ביאת הגואל, אלו המקומות שאצל ארון הקודש ואצל התיבה. ויש אומרים אף מסביב לבימה בכלל המקומות הקנויים היו, משום שקרובים לשולחן הקריאה ושומעים משם את קריאת התורה בלא להפסיד שום מלה.

צירפו עשייה לעשייה והתחילו בונים. והמקום היה בעזרנו ולא נשבתה המלאכה, לא על ידי עצמות מת ולא על ידי גויים. ואף המלכות הביטה בעין יפה על בנין בית הכנסת וסייעה לבנות את הבית כמין מבצר מעוז ומחסה מפני הקדרים, אף ארובות עשו למטה מן הגג.

לירות משם בכלי יריה בשעת מלחמה. אף ראש המנזר לא עמד לשטן, שהיו היהודים שוכרים ממנו בתים וחנויות וסיפקו בידו להרבות את הכנסותיו. דורשי צפונות אומרים, שבראשונה בנין של עץ בנו. כיוצא בו בית המדרש, כיוצא בו כל בתי היהודים. אחר שנים נתן בעל העיר רשות לבנות את בית הכנסת אבנים. ותנאי היה מראש הכמרים לתת לכמרים בכל שנה כך וכך סלים חלב לעשות להם נרות לבית יראתם. לא יצאו שלוש עשרה שנה עד שנבנה בנין מפואר. זה בית הכנסת הגדול, שעל כל צרה שלא תבוא באים לשם ומתפללים, והקדוש ברוך הוא שומע תפילת עמו ישראל ומצילנו מכל צר ואויב, שלא פעם אחת בלבד עמדו עלינו לכלותינו הריקים הם ההידמקים מזה והשילרי"ם תלמידי הכמרים מזה, ובין אלו לאלו עירונים עם כפריים.

חנוכת בית הכנסת

חינכו את בית הכנסת בבכי ובצום ובמזמורים, שבחר החסיד המופלג מן המיוחדים שבדור ר' בנימין וואלף בן הרב ר' מאיר זכר צדיק לברכה, שישב כל ימיו בסיגופים נוראים ועסק בתורה ובמצוות בקדושה ובטהרה והרביץ תורה בעירנו. עד שנקרא לעיר המלוכה ווינא ללמד שם תורה. אחר גירוש ווינא הלך עם גולי ווינא לק"ק פיורדא ונתקבל שם לשבת על כסא ההוראה והנהיג את הקהילה הקדושה בענווה יתירה ובחכמה מופלאה עד שנתבקש לשיבה של מעלה בשבת קודש ערב שבועות שנת תנ"א לפ"ק.

אחר שהקיפו את חומות בית הכנסת במזמורים נתכנס כל הציבור לבית הכנסת ובראשם ר' יצחק שליח ציבור שהוא רביעי לר' יצחק ורנן, ששמונים שנה קודם לגזירת שנת ת"ח היה ש"ץ בקהילתנו ובשעת פטירתו הנחיל את קולו לזרעו. הזכירו המהרש"ל בתשובותיו לענין שאירע בעירנו.

בא ר' יצחק ועמד על הפתח ופתח בשיר המעלות שמחתי באומרים לי בית יי נלך. אחר כך התפלל תפילת הרב ר' משולם בן בתו של הרב ר' משולם קרובו של מרנא ורננא משולם ברבי קלונימוס, שפייט קרובות לכל הרגלים. ויש אומרים בן בנה של אחותו של מרנא ורננא משולם היה, שהיה שואל שאלות בחלום מרבינו גרשום מאור הגולה ומרבינו שמעון הגדול והם היו משיבים לו. וזו תחילתה של תפילת השיר, בוראנו יוצרנו טלאיך שבט אמוניך טובך צמאים, וראשי תיבותיה של כל שורה אותיות ביטשאטץ. שבראשונה היו כותבים את שם העיר צדיק בסוף וכן כותבים בגיטין אלא שבגיטין כותבים בלא טית לפני הצדיק. אבל הדבר צריך עיון, שהרי בימיו נקראה העיר ביצאטץ, ואף המהרש"ל בתשובותיו כותב ביצאטץ. ברם כדאי להזכיר שתלמידו הגאון בעל משאת בנימין כותב בוטשאטש כדרך הלועזים.

אחר תפילת ערבית הלכו לבתיהם בשלום ואכלו אחר הצום. לא נצנצה החמה עד שחזרה כל העיר והתפללו עם הנץ החמה. מכאן ואילך כל השנים שהיתה ביטשאטש קיימת לא פסקה משם תפילה לא מבין החיים ולא מן המתים. וכבר בלילה הראשון באו המתים להתפלל שם, כמו ששמענו שבילילה יצאו אנשים לראות את בית הכנסת ושמעו קול תפילה וידעו שמתי העיר באו להתפלל.

אלו דברים שבין בית הכנסת הגדול ובית המדרש

בתחילה היתה כל העיר מתפללת בבית המדרש. כיון שנבנה בית הכנסת הגדול בעלי תורה היו מתפללים בבית המדרש במקום שלומדים ושאר כל העם היו מתפללים בבית הכנסת הגדול ששם חזן העיר עובר לפני התיבה. וכשהחכם דורש ובאה כל העיר לשמוע כל

אחד חולק כבוד לתלמידי חכמים ומניחים להם את מקומם. ובירחי טבת שבט אנשי בית הכנסת נכנסים לבית המדרש להגיה תפילין ולחלוץ תפילין, שפעמים מרוב הקור זרועו של אדם נקרשת ובה לידי סכנה, שבת הכנסת מחוסר תנור ובבית המדרש תנור מהוסק כל ימות החורף. ושווים זה לזה בתפילה, חוץ מתפילת עלינו אחר מנחה, שבבית המדרש אמרו עלינו ובבית הכנסת הסמיכו תפילת ערבית לתפילת מנחה בלא אמירת עלינו. וכאן וכאן לא שח אדם עם חבירו לא בתפילה ולא בקריאת התורה, אלא שבבית המדרש היו משיחים בדברי תורה ובבית הכנסת לא היו משיחים כלל, חוץ מעניינים של ציבור, שהיה השמש מכריז עליהם מטעם הרב וטובי העיר. עוד זאת היתה בין בית המדרש לבית הכנסת, בבית המדרש היו מדקדקין להתפלל עם הגץ החמה, ובבית הכנסת היו מתפללים שעה קטנה אחר שהאיר היום. ולענין קבלת שבת כך היו נוהגים, אחר מנחה שליח ציבור עולה על הבימה ופותח לכו גרננה וגומר ששת המזמורים ואומר לכה דודי וכו' וחוזר אצל התיבה ומתפלל ערבית. ובבית המדרש נוהגים היו בראשונה לומר ששת המזמורים ופזמון לכה דודי מחוץ לבית המדרש, אבל בדלת פתוחה. מאימתי נהגו לסדר סדר קבלת שבת בתוך בית המדרש על הבימה, דבר זה שאלתי לחכמים ולא ידעו.

בית המדרש החדש

משהגדילה העיר הגדילה התורה. נתמעט בית המדרש מלהכיל את כל הלומדים שבעיר. עמדו ועשו לו סניף שנתעלה למקום קדוש. זה בית המדרש החדש שקראוהו חדש, מאחר שקראו לזה חדש קראו לראשון בית המדרש הישן. וכבר עד שלא נבנה נתקדש המקום, שפעמים מרוב עם נדחקו קצתם לשם. וכיון שנדחקו לשם התפללו שם. ובשני וחמישי היה הרב ובית דינו יושבים שם לדון ולפשר בין בעלי דינים. נתחייב אחד שבועה היו יוצאים מחוצה לעיר ומשביעין אותו שם, שלא להביא עונש שבועה על העיר, שאם נשבע לשקר לא יחול העונש על העיר. כך נהג רבינו בעל דעת קדושים. רבותינו שהיו לפניו ולאחריו לא נהגו כך. עוד זאת היה בבית המדרש החדש, כשהיה ברית מילה בחורף היו מלין שם. ושמש מיוחד היה שם, שרוב המתפללים שם בעלי בתים היו שניתן בידם לשכור להם שמש, מה שלא היה כן בשאר בתי מדרשות ששמש אחד שימש בשנים שלושה מקומות.

אבל חכמת התורה ירושה היא לבית מדרשנו הישן, שגידל בעלי תורה שלמדו תורה לשמה ונתפרסם שמה של ביטשאטש על ידיהם. הוא שכל שמזכיר את ביטשאטש מזכיר את חכמי ביטשאטש, וביותר גאוני הזמן בתשובותיהם, כגון הגאון מהריא"ז ענילו, שקורא להם האצילים הרבנים הגדולים החריפים והבקיאים אשר ה' קורא וכו'. וכשנתלבט אותו גאון בהלכה אחת עם הגאון ר' שמואל פריינד מפראג ועמדו חכמי ביטשאטש לימינו של המהריא"ז ענילו, כתב להם המריא"ז ענילו מחזיקנא טיבותא למעלת כבוד תורתכם אשר יצאתם לישע לי ומכחכם שחדתם בעדי להצילני מהשגת הרה"ג מהרש"פ נ"י מפראג.

לומדי בית מדרשנו הישן

אשא דעי לימים ראשונים וארשום מקצת מן החכמים שלמדו בבית מדרשנו הישן. אבי כל תופסי התורה שבימי גאון הגאונים רבינו ר' משולם איגרא שכל הארץ רעשה מחמתו מלומדי בית מדרשנו היה. אביו הגאון ר' שמשון, בן הגאון ר' פישל אב בית דין קולומיי, בן הגאון ר' משולם אב בית דין קולומיי, בן בנו של הגאון מאיר הגולה ר' משולם זלצבורג אב בית דין לבוב, בן הגאון ר' אברהם אשכנזי אב בית דין לבוב מלומדי בית

מדרשנו היה. הגאון החסיד בעל באר מים חיים מלומדי בית מדרשנו היה. הרבה סיפורים מספרים היו זקני בית מדרשנו על אותו צדיק. ואף אני בעניי סיפרתי עליו דבר נחמד. הגאון החסיד ר' אברהם דוד כל הימים שהיה סמוך על שולחן חמיו הגאון נטע שעשועים מלומדי בית מדרשנו היה.

עתה נעתיק עצמנו לימים רחוקים מהם.

הגאון פני יהושע כל השנים שהיה נרדף מרודפו השר של לבוב ונתן לו בעל העיר ביטשאטש חניה בביטשאטש לומד היה בבית מדרשנו, אף על פי שדירתו במעלה העיר היתה ובית המדרש למטה היה. מכאן שמו של אותו הרחוב רחוב הזהב, שהיה אור התורה מאיר מתוך ביתו כזהב הטוב. משנבנה קלויז טשורטקוב התחילו קוראים את הרחוב על שמה. הגאון ר' בעריש בנו של פני יהושע כל הימים שהיה דר אצל חמיו הרב ר' אריה ליב ראש המדינה היה לומד בבית מדרשנו. הרב ר' בעריש בתחילתו לא היה בעל תורה והיה קשה לשידוך והיה לאביו הגאון עגמת נפש. לקחו ר' אריה ליב ראש המדינה ונתן לו את שפרה בתו לאשה והביאו לבית מדרשנו ולמד ש"ס ופוסקים ומכאן זכה שנתקבל לאב בית דין בפודהייץ.

הגאון ר' זכריה מנדל, שהיה נקרא בפי העולם רבי זכריה מנדל מפודהייץ ובעירנו קראו לו רבי זכריה המבין, שחיבר חיבורים נפלאים בעומק ההלכה ובחכמת הקבלה והעמיד תלמידים הרבה, עד שלא הלך אחר אשתו לפודהייץ מלומדי בית מדרשנו היה. הרב ר' זכריה מנדל הוא בנו של הרב החריף המקשן והפלפלן ר' אריה ליב ראש המדינה, נכדו של הגאון בית שמואל. חתן הגאון ר' ליב איש מופת, בן ר' זכריה מנדל שנתקבל לנשיא ארץ ישראל. ואם ראית בספר כלילת יופי שמפקפק בנשיאותו אל תקבל את פקפוקיו, שאין הספק מוציא מידי ודאי.

הארכתי קצת בייחוסו של ר' זכריה המבין, מפני שלא היו לו בנים וספריו אינם מצויים ביד כל אדם ותלמידיו ותלמידי תלמידיו כבר אינם בעולם הזה שזיכירו אותם, והרי נחת רוח לנשמת הצדיק כשמוזכרין אותו.

קדם להם בשנים הגאון המופלג המפורסם ביראה ר' בנימין ברבי מאיר שכבר הזכרתי בחנוכת בית הכנסת, נקרא ר' וואלף ביטשאטש'ר, וכן הזכירו החכם צבי בתשובותיו. נפטר בשם טוב בשנת תנ"א לפ"ק, בשבתו על כס ההוראה בפירדא. עד שלא נקרא על ידי אצילי בני ישראל שבקרית מלך ווינא קודם לגירוש ווינא, מלומדי בית מדרשנו היה. אותם שני הפמוטים שבבית מדרשנו בחלון לשמאלו של ארון הקודש של אותו גאון היו של כסף היו זביום שנפטר שנתנו לשל נחושת ירוקה. כשלמדתי תורה בבית המדרש הישן כיבדני הגבאי ביום טוב שני של שבועות קודם להזכרת נשמות להדליק נרות באותם שני הפמוטים, שאותו גאון בערב שבועות נפטר והיו מזכירים את שמו בכל שנה בחג השבועות.

עוד רבים וכן גדולים עשה להם בית מדרשנו אכסניא בתורה. כגון הרב המופלא ר' יעקב מגזע צבי מחכמי הקלויז שבבראד, וכגון הגאון ר' ליבוש שנעשה לו נס במצבת קבורתו, וכגון ר' שמריה הדיין שעשה חיבור גדול על מגן אברהם. וכן רוב הדיינים המצויינים מבית דינו של הגאון נטע שעשועים ומבית דינו של חתנו הגאון החסיד דעת קדושים ומבית דינו של הגאון חסד לאברהם כולם בבית מדרשנו הישן למדו. מרובים מהם החכמים שלא נתפרסם אורם בעולם, אבל האירו באור תורתם את עירנו והניחו תולדות כמותם שעסקו בתורה באמת ובתמים. הוא שבכל הדורות הקודמים היו החכמים נמשכים לבית מדרשנו שבביטשאטש.

ר' פנחס אליהו בעל ספר הברית שכתב את ספרו בביטשאטש היה יוצא ונכנס בבית מדרשנו. הרב המגיד ר' יעקב מדובנא כשהיה בא לביטשאטש היה לומד את שיעוריו הקבועים בבית מדרשנו. כל מי שלקח לו חתן בן תורה מעיר אחרת הביאו לבית מדרשנו. וכן כל בן תורה שנודמן לביטשאטש לא חזר לעירו אלא אם כן היה בבית מדרשנו.

משום חיוב מוצאי ראוי היה להזכיר כאן את סבא רבא ר' יהודה זקנה של אמי, ואת חתנו ר' אברהם מילר, ואת בנו החכם ר' דוד צבי מילר, שמלומדי בית המדרש הישן היו, אלא משום שהעניינים מרובים ומפסיקים את סיפור מעשה ביטשאטש הריני מניחם לעת אחרת, ואם יעזרני השם אספר עליהם בפרוטרוט, ובמיוחד על סבא רבא רביעי לרב ר' משה מבקש, שפיזר את ממונו וממון אשתו כדי לבקש את הרוגי ישראל שנהרגו בדרכים והביאם לקבר ישראל והותרו על ידו כמה עגונות.

רבותינו הראשונים שבביטשאטש

עכשיו פונה אני לרבותינו הראשונים שבביטשאטש, שמלכו בביטשאטש והשכינו את גופם בעפרה של ביטשאטש. שכל הדורות הראשונים היו רבני ביטשאטש מניחים את ביטשאטש והולכים לערים אחרות. יש הלך מביטשאטש משום שנקרא לקהילה גדולה יותר מביטשאטש, שכשעולין לגדולה מוחלין לו עוונותיו, ויש יצא מביטשאטש מפני חריפי ביטשאטש, שלא עצר כח לעמוד מפניהם. לסוף כמה דורות זכתה ביטשאטש לרב קבוע, שקבע ישיבתו בעירנו עד שנתבקש לישיבה של מעלה והשכין גופו בעפרה של עירנו. קודם שאתחיל בו אזכיר מקצת מרבותינו שזרחה שמשם בעירנו ושקעה במקומות אחרים. הגאון החריף ר' יעקב אליהו בן אחותו של הגאון מגיני שלמה וחתן ר' חיים בן הגאון ר' סיני אחיו של המהר"ל מפראג זרח אורו בביטשאטש ושקע בזלוטשוב ושם מנוחתו כבוד. בשעת מילתו אליהו זכור לטוב ישב על כסא של אליהו. מכאן שמו אליהו שהוסיפו על שמו יעקב.

הגאון החסיד ר' אברהם, נקרא בפי העולם רבי ר' אברהם, תלמיד חביב לר' יחיאל מיכל מנעמרוב ה' ינקום דמו זרח אורו בביטשאטש ושקע בק"ק סאטנוב ושם מנוחתו כבוד. בפנקס הישן שבעירנו שנשרף בענין רע מצאו חתום אברם הוא אברהם, וקרוב לוודאי שהוא רבינו ר' אברהם. ליום חתונתו נתן לו רבו הקדוש ספר העברונות ופרק שירה על הדקדוק. הגאון ר' אלחנן, חתן הרב הטפסר ר' יצחק מזולקיב, שהמלך סובייסקי קודם שנתקבל למלך על פולין מאוכלי שולחנו היה, זרח אורו בביטשאטש ושקע בק"ק סטרי. ומפיו של ר' יצחק שמע סובייסקי שעתיד למלוך. ור' יצחק מפי אליהו שמע, שנודמן לביתו בדמות עובר אורח עני. רבינו ר' אלחנן הוא בנו של הגאון ר' זאב אב בית דין אליק, בן הגאון ר' זאב אב בית דין לובלין חתן המהרש"ל ז"ל. אחריו מלך בעירנו בנו הגאון ר' אברהם אבלי אב בית דין בעלזא.

אריא רבי עילאי

סמוך לשנת ת"ק נתקבל לרב אב בית דין בעירנו הגאון המפורסם בדורו ר' אריה ליבוש אויערבוך, בן הגאון המפורסם בדורו ר' מרדכי מרדוש אב בית דין בלמברג והמדינה, מנוחתו כבוד בעיר קרמניץ, בן הגאון ר' דוד אב בית דין ראוי, בן אחותו של רבינו בעל טורי זהב, בני הרב החסיד ר' שמואל מלודמיר חתן הגאון ר' יצחק ברבי בעלאל אב בית דין לודמיר. ואחות אביו של רבינו היא אמו של הגאון ר' דוד אופנהיים אב בית דין פראג וניקלשפורג ונשיא ארץ ישראל.

עשר שנים שימש רבינו ר' אריה ליבוש ברבנות בעירנו ולבסוף הלך לסטניסלוב, שהתחילה סטניסלוב גדלה והולכת ונתנה עיניה ברבינו להתגדל בו. בשעת פטירתו אמר, שהיו לו עוד כמה שנים בעולם הזה עד שייגדל ר' דוד צבי בנו ויכנס לחופה, אלא שוויתר על שנותיו על שהניח מקום תורה כביטשאטש.

אחר פטירתו הגיעה לעירנו פרוכת יקרה ששיגרה לנו אלמנתו הרבנית מרת לאה דרייזיל, שקיבלה את הפרוכת מאמה הגבירה מרת נייטשי בתו של הגאון ר' אריה ליב אב בית דין אמשטרדם חתן רבינו חכם צבי, אשת הגביר המרום ר' משה מזולקיב פרנס ומנהיג של לבוב אביו של הגאון המקובל ר' מרדכי זאב אב בית דין לבוב, אביו של הגאון ישועות יעקב. אותה פרוכת של סמוט כחול היתה, ורקומה בחוטים של זהב היתה, ומארץ מרחק הביאו את הסמוט לשם מלכת פולין לשם שפילובק"י שהיו הקהלות נותנים למלכה בכל שנה, אלא משראתה הגבירה נייטשי את הסמוט שהוא יקר מכל יקר קפצה והקדישה אותו לשמים לעשות פרוכת. לא היתה בכל ארץ פולין פרוכת נאה שכזו. שלוש פעמים בשנה, בימים שקוראים בהם את עשרת הדברות, ביום טוב ראשון של שבועות ובשבת יתרו ובשבת נחמו, תולים היו אותה על ארון הקודש. בשיל"ר גיליי"ף שאירעה חמש שנים אחר כן ביום טוב ראשון של שבועות בשעת קריאת עשרת הדברות נכנסו השילר"ים לבית הכנסת הגדול ולקחו עמהם את הפרוכת. יש אומרים שלא נתקיים גזילם בידם, שבאו ההיידמקים וחטפוה, ואף בידי ההיידמקים לא נשתירה, שכשהגיעו לסטריפא נשמטה מידי החוטף וטבעה במים. ויש אומרים שתלאה בבית יראתם ונגנבה משם ואין ידוע היכן היא. כשעליתי לירושלים שמעתי מפי ר' פסח שהיה גבאי בית הכנסת הגדול שבעירנו ועלה ונתעלה לגבאי בבית הכנסת של החורבה, שאותה הפרוכת נמצאת בירושלים ונוהג הוא לתלותה לקריאת עשרת הדברות. עכשיו שחרבה החורבה וכל מחמדיה נשרפו ספק אם אותה הפרוכת קיימת.

חזור אני אצל רבינו.

ויש נותנים טעם אחר לפטירתו של רבינו, מתי ביטשאטש שבסטניסלוב נתנו עיניהם בו לרב.

מעשה פריץ אחד מפריצי סטניסלוב עשה לו שחוק ביהודי וירה בו והרגו. כעס עליו בעל העיר. נסע הפריץ לביטשאטש ותפס עגלה מלאה יהודים והביאם לבעל העיר לסטניסלוב ואמר לו, הפסדת על ידי יהודי אחד, הא לך עגלה מלאה יהודים, בכו הנחטפים כל הימים עד שיצאה נשמתם וקברום בסטניסלוב. ידעו שהרב מביטשאטש רב הוא בעיר קבורתם ומינהו להיות רב עליהם. ברם הרהורי דברים יש לי כאן, שהרי אותו מעשה כשנה אחר פטירת הצדיק אירע.

אחר פטירתו היה בא בכל לילה אצל בנו יחידו הגאון ר' דוד צבי ומלמדו תורה עד שאירס לו אשה בבראד, כמו שידענו מאותו מעשה, שאמר שם לפול עצום לפני חכמי הקלויז. שאלו אותו מי הוא שלמדך? אמר להם כך למדתי מאבא, שהוא בא אצלי בכל לילה. כיון ששמע שוב לא בא, שלא להוציא לעז על צדיקים אחרים. אחר שנים חזר ובא, בזמן שהיה ר' דוד צבי רב במוניסטרישץ קודם שמלך במוהיליב, שהעלילו עליו לפני הדוכס וציווה הדוכס להלקותו. בא רבינו אצלו ואמר לו, בני היום נתקבלתי לראש ישיבה בישיבתו של רב אשי והיה קשה לי לרדת לעולם השפל, אבל מאהבתי שאני אוהב אותך באתי להצילך, וכך תאמר לדוכס. וכאשר זמם הרשע לעשות לו עשה הדוכס לרשע.

אביא את הדבר על מלואו ואמלא מה שחיסרת.

בשעת פטירתו של רבינו לא הגיעו שנותיו של בנו יחידו לשבע שנים והיה רבינו בא אצלו מעולם העליון ללמוד עמו, והיה לומד עמו בהקיץ בקירוב שתי שנים ומחצה עד לאירוסיו, עד לאותו המעשה של הפלפול, כמו שסיפרתי, ומכאן ואילך לא בא אצלו. והיה הדבר קשה לאמו האלמנה. בא אצלה בעלה הגאון בחלום ואמר לה, מאחר שנתגלה הדבר בזה העולם שוב אין לו רשות לבוא.

ולידתו של הגאון מופת הדור ר' דוד צבי כך היתה. רבינו הגאון ר' אריה ליבוש לא היה לו בן זכר. אמר לו הבעש"ט ז"ל, מבטיח אני לכם שיהיה לכם בן, בתנאי שאני אהיה סנדקו ואני אקרא לו שם בישראל. אמר לו רבינו לבעש"ט, הייתי בכל העולמות ולא ראיתי שיש לאריה ליבוש בן. אמר לו הבעש"ט, אמת נכון הדבר, אלא שני בנים עלי להוליד ואחד אני נותן לכם. אמר הגאון, יהי כן, וכשנולד הבן בא הבעש"ט והיה סנדקו וקרא את שמו דוד צבי. דוד על שם ר' דוד בן אחותו של רבינו ר' דוד הלוי בעל טורי זהב, צבי אין אנו יודעים על שם מי, אולי כפל בו הבעש"ט ז"ל את שם בנו הרב ר' צבי ז"ל שלקח את נשמת אחיו ונתנה לרבינו.

עוד תלמיד גדול היה לו לרבינו, זה הגאון מאיר נתיבים בן אחות רבינו הגבירה מרת שיינצי, שנישאה להגאון ר' צבי הירש אב בית דין יזלוביץ לאחר שמתה עליו אשתו הראשונה והוליד ממנה שני רבנים, את הגאון ר' יצחק דוב שמילא מקום אביו ברבנות יזלוביץ ואת הגאון מאיר נתיבים שמלך על ר"פ קהילות. באחת מתשובותיו מודיע לו רבינו את צערו, שבני אדם שלא חטא להם הלשינו עליו.

מפני כבוד המשפחות איני מזכיר את שמותיהם. אבל איני יכול לעצור במילין מלספר שבדבר שחטאו לקן. אף על פי שמחל להם אותו צדיק הקדוש ברוך הוא לא מחל להם ולא היה בהם דור שלא נפקד עליהם אותו עוון. במחלוקות הדורות הראשונים נטלו חלק בראש ונטלו את ענשם משלם. ובמחלוקת צאנו וסדיגורא היו חלוקים אלו על אלו ונתמכרו לעשות מלשינות אלו על אלו ונפרעה המלכות משני הצדדים. ועוד בדור שלפנינו מעשה היה בריבה אחת מהם שהיתה מורה בכפר בין מורים גויים, נתחברה להם ואכלה ושתתה עמהם וצחקה עמהם, לסוף נתפתתה לאחד מהם ונתעברה ממנו. עמדה והמיתה את עובריה במעיה ופירשה עצמה מן המפתה. כיון שפירשה ממנו, הלך וסיפר דברים לשופט. שלח השופט סרדיוט והושיבה בבית האסורים. ראתה הריבה שאינה יכולה לעמוד בקלונה, עמדה וחינקה עצמה. לסוף לא נשתיר מאותה המשפחה אלא אדם אחד, שלקח לו אשה נכריה וכשבאו ימי היטלר עמד בנה של אשתו והשטיין עליו לפני נערי היטלר ורימחוהו. נניח את כל הצער ונמתיק את לבנו בזכרון קדושת רבותינו שהיו לנו לעינים בחשכת גלותנו.

אחר שיצא רבינו ר' אריה ליבוש נתנו טובי העיר עיניהם בחתניו להושיב אחד מהם על כסא המיו. יש ביקשו לקבל את הגאון ר' הירץ אב בית דין מיקליניץ, ויש ביקשו לקבל את הגאון ר' משולם זלמן אב בית דין פומורין, ויש נתנו עיניהם להביא להם רב מארץ מרחקים. לסוף הסכימה דעת כולם לקבל את ר' משה אברהם אבוש בעל צלותא דאברהם ולא קיבל. מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו קיבלו על עצמם ועל בניהם שלא למנות רב בעירנו מבני העיר. הוא שאתה מוצא מאנשי ביטשאטש רבנים בקהילות רחוקות וקרובות ואין אתה מוצא אדם מביטשאטש שנתקבל לרב בביטשאטש. יצאו שנים ולא מצאו מה שביקשו. וכשמצאו נחטף הרב על ידי קהילה אחרת, ממש לעיני שלוחי ביטשאטש, ממש

סמוך וקרוב לביטשאטש. בפנקס הישן שנשרף בענין רע נמצאו קצת מאותן האיגרות שכתבה ביטשאטש לאותו הרב ולראשי אותה הקהילה וכן פסקי הרבנים אשר העתיקו סופרי הקהל. מי יתן לי מעפר מליצותיהם ואמלא בו את עיני.

עוד חכמים אחרים היו בביטשאטש שנטלו עמהם את כבודם למקומות אחרים. מהם מלכו קודם לגזירת שנת ת"ח מהם אחר גזירת שנת ת"ח. אחד מהם הוא הרב ר' משה שור שאין לנו אלא שמו. ואין זה הגאון החסיד ר' משה שהלך לסייר את הגיהנם כדי להתיר עגונה, כמו שהבאתי אני בעניי בספר המשל והנמשל.

שלושת הרועים

אחר שהזכרתי מקצת מרבתינו שהניחו את עירנו מפני מקומות אחרים פונה אני לרבתינו שדבקו בעירנו עד שנתבקשו בישיבה של מעלה. הלוא הם שלושת הרועים רועי צאן קדשים שרעו את עירנו באהבה ובאמונה.

ראשון שבקדושה גאון כל צבי קודש רבינו ר' צבי קרא, שנקרא בפי כל נטע שעשועים. שני לו חתנו הגאון החסיד רבינו ר' אברהם דוד שהעולם קורוהו דעת קדושים. שלישי אף הוא כמוהם רבינו הגאון ר' אברהם תאומים שנתפרסם בעולם על ידי ספרי תשובותיו חסד לאברהם מהדורא קמא ומהדורא תניינא.

טוב היה להביא מחידושיו של כל גאון וגאון, כדי להחיות את נפשנו בתורתם, אלא מי מטיל בחירה בין חידוש לחידוש לומר דין הניין לי, יתהון לא הניין לי, לכך איני מביא אלא סיפורי מאורעות, שמאורעותיהם של צדיקים מעין תורה. אחר כך אחזור ואספר קורות עירנו, ובראש כל מעשה מעשי בתי כנסיות ובתי מדרשות, אחר כך אחזור ואספר שאר מעשים שאירעו את עירנו, עד שבא השיקוף המשומם וישם עיר חמדה לשמה.

נטע שעשועים

אפתח בכבוד רבינו נטע שעשועים, ראשון לרבנים שקבע ישיבתו בעירנו עד שנתבקש בישיבה של מעלה והשכין את גופו בעפרה של עירנו.

נודע בשערים שמו של אותו גאון, רבינו ר' הירש קרא, שהיה חריף ובקי בכל חדרי תורה ושיחתו ופולפולו נעימים ומתוקים. מקצוי ארץ ומארצות רחוקות ביקשו ממנו דבר אלקים באיסור ובהיתר ובשאר הוראות, כמו ששמענו מזקנינו וכן ראינו בספר תשובותיו שסידר בנו וקראו נטע שעשועים, רמז לשמו ולשם אביו ולשני חייו, שחשבונו שמו צבי הירש ושם אביו יעקב ושני חייו שבעים וארבע שנים בגימטריא נטע שעשועים.

מורנו הגאון ר' צבי קרא נוח לבריות היה והראה פנים מאירות לתלמידי חכמים, חוץ מאותם שמבקשים להראות למדנותם, שדחה אותם במלה של בדיחות כשעיניו מחייכות ושפופרתו שבפיו עושה פא פא. מפורסם בעירנו מעשה בגביר אחד שהיה משתבח שנוהג הוא לסיים ש"ס בכל שנה ובא אצל רבינו בדבר שנתקשה בו. אמר לו רבינו, דבר שכגון זה פוטרים באמירה בלבד. אבל את החכמים השלימים חריפי ביטשאטש קירב באהבה ובחיבה. מהם מצאצאי רבינו בעל הלבוש, מהם מצאצאי רבינו הט"ו, מהם מצאצאי רבינו הש"ך, מהם קרוביו של הגאון מאיר נתיבים, מהם תורתם היא ייחוסם. אף על פי שהטרידותו טרדות רבות נזדקק להם בנפש חפצה.

הואיל ורבים ביקשו תורה מפיו נעשה ביתו בית תורה של רבים, ופעמים שנמשכו הפלפולים עד שהגיע זמן תפילת מנחה ולא הגיעו לסוף ענין. ובאותם הימים היו מדקדקים

להתפלל בציבור ולהתפלל כל תפילה בזמנה ורב העיר היה מתפלל עם הציבור, ונהוג היה שהשמש בא אצל הרב ומוליכו לבית התפילה. וכן היו נוהגים בביטשאטש. רבינו כשהיה עומד בתוך דבר הלכה ונתיירא שמא יפסיקוהו בדרך בדברים שאינם של תורה שלח לו שלא ימתינו לו בתפילה והיה מתפלל בעשרה עם תלמידי חכמים שהיו עמו. אבל מאחד באלול ועד למוצאי שבת בראשית היה מתפלל בבית הכנסת הגדול, שתקנת קדמונים, שמאחד באלול ועד למוצאי שבת בראשית על רב העיר להתפלל בבית הכנסת הגדול. אומרים בראשונה לא היו נוהגים כן אלא עד לשמחת תורה אחר מוסף, אלא משום נרות שהיה מתנדב לבית הכנסת כשהיה עולה לחתן תורה התפלל שם אף בשבת בראשית, כדי לראות את נרותיו דלוקים, וכדי שיראו העם כאשר תדור נדר לאלקים אל תאחר לשלמו.

בית דירתו של רבינו

כדי לערב עליו את ישיבתו, כדי שלא יניח את מקומו נתנו טובי העיר את דעתם לבנות לו דירה עשירה.

עמדו ובנו לו בית נאה של שני חדרים, מלבד בית הבישול ומלבד דיר העצים. לחדר אחד קראו בית הקיץ, שהיה חלונו יוצא לצד קנים ושיחים ואילנות, שבקיץ מבלבלים ומעלים ריח קיץ, ולחדר אחד קראו בית החורף על שם שקבעו שם תנור. שניהם חלונותיהם פונים למקום אויר טוב ופתח הבית פתוח כנגד בית הכנסת הגדול. ומקום מרווח הקצו שם לשם סוכת חג, שבחג באה כל העיר להקביל את פני הרב. מקום זה נתעלה מקדושה זמנית לקדושה קבועה, שנבנה עליו בית מדרש גדול לתורה ולתפילה, זה בית מדרשו של הגאון החסיד מורנו ר' אברהם דוד חתנו של רבינו נטע שעשועים. כשאגיע לספר עליו אספר על בית מדרשו.

בין בית הרב לבית הכנסת הגדול

רבינו כשהיה מתבקש לחוות דעתו דעת תורה בהלכות שרבו בהן הדיעות אלו להקל ואלו להחמיר נוהג היה לצאת מחדרו ולטייל בין הבית ולבית הכנסת הגדול. פעמים טייל ארוכות, פעמים קצרות. קצרות, אם מצא מיד תשובה על מה שנשאל, ארוכות, שפעמים באו לו ספיקות שלא עמד עליהן השואל. מאחר שלא היה יום שלא ביקשו הלכה מפיו נהג לטייל בכל יום.

ראו טובי העיר וריבצו את הקרקע באבנים גדולות מרובעות, כאותן שבחצר בית בעל העיר. ראה רבינו ואמר, יאה, יאה. אם הפרוזדור נקי לא יתלכלך הטרקלין.

מכאן ואילך היו התינוקות מסדרים שם את ענייניהם. כאן היו משחקים במעשה אברהם ושלושת המלאכים שבאו לבשר את שרה ולרפאות את אברהם ולהפוך את סדום, כאן היו משחקים במלחמת עמלק שבא להלחם על ישראל. יושב לו משה על אבן וידיו כלפי מעלה ואהרן וחור תומכים את ידיו וישראל נוצחין ומחתיכין ראשי גיבוריו של עמלק כראשי קנים ושיחים. כאן היו משחקים במעשה דוד וגלית. כאן היו משחקים במעשה משוח מלחמה כשהשוטרים מדברים אל העם לאמר, הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו. אם מקיש אני מדורי אני על הדורות הראשונים עמדו כולם בקשרי המלחמה ולא נס אחד מן המלחמה. כל העניינים כולם יסודותם במקרא ובמדרש, ועדיין לא הגיעו התינוקות למקרא ואין צריך לומר למדרש וכבר רוב מעשיהם לפי מקראות ומדרשים היו. יושב לו אברהם בפתח אהלו ומצפה לאורחים. באו להם שלושה מלאכים שנדמו לו כערביים יחיפי רגלים. אברהם מרוב חיבתו להכניס אורחים רץ לקראתם והכניסם לתוך אהלו ואמר

להם, יודע אני שאתם עיפים מרוב הדרך, יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם ואקחה פת לחם וסעדו לכם, שכך היה מנהגו של אברהם שכל העובר עליו מכניסו ומאכילו ומשקהו ועומד עליו ומזרוזו לאכול. ולמה הארכתי במעשה זה, לפי שאפילו שעשועים של תורה מביאים לידי תורה. הוא שהיו אבותינו שמחים במצות הכנסת אורחים וכן בשאר מדות טובות.

עוד זאת היתה כאן, שביום הכיפורים היו הנשים הצעירות מעמידות כאן את העריסות כשהיו מביאות את בניהן לבית הכנסת כדי שיכנסו תפילות באזניהם.

חוזר אני אצל רבינו. אני הכרתי זקן אחד מזקני בית המדרש הישן שהכיר זקן אחד מופלג בשנים שהיה משתבח, שפעם אחת בילדותו הראה לו אביו את הגאון כשהוא מטייל בין הבית ולבית הכנסת ומקטרתו בפיו, ואמר לו אביו, דרך הילוכו מסדר לו הרב את תשובותיו.

על תשובותיו של רבינו וכן של חכמי דורו וכן של החכמים שעמדו לנו מימות גזירת שנת ת"ח אדבר במקום אחר. כאן מביא אני מקצת משהו בקיצור ובדרך רמז.

בימיו של רבינו מלאה כל הארץ דעת. לא הקהילות הישנות בלבד, מקום משכן התורה מאז ומעולם, נצטיינו ברבניהם המצויינים, אלא אף העיירות הקטנות מלאו רבנים גדולים. היו יודעים ברבינו שהוא מורה הוראה מובהק והאלקים עמו בכל הוראותיו, היו מריצים אליו את שאלותיהם לברר להם את ספיקותיהם. יש ביקש לשמוע את חוות דעתו בענין שבא לפניו, ויש ביקש ממנו שיסכים עמו בענין שנתיירא להעמיד על עצמו, ואין צריך לומר כשבאה לפניהם שאלת עגונה שהיו מביאים את דבריהם לפני רבינו. מחמת נטל המסים וליקוי הפרנסה והגזירות הרעות שהיתה מלכות אוסטריה גזרת על ישראל אחר שבטלה מלכות פולין ונטלה אוסטריה בחלקה את רוב ערי גליציה נתדלדלו ישראל וירדו ירידה אחר ירידה. היו רבים נודדים ממקומם לבקש פרנסתם, מכח משנה מקום משנה מזל. היו מניחים את נשיהם ומרחיקים מעריהם. מהם מתו בדרך בבתי הקדש, מזו רעב ונפוחי כסף, מהם נטרפה דעתם מחמת יסוריהם והיתה גביית עדות קשה לבית דין, שמחמת בושח וטירוף הדעת פעמים אמרו כך ופעמים כך. חכמי ישראל ששקדו על תקנת בנות ישראל עשו כל כמה שידיהם ידי תורה מגיעות כדי להוציא אשה מכבלי העיגון, וברוב המקרים היו מציעים לפני רבינו להיות נמנה עם עושי מצוה להתיר אשה מן העיגון.

מה שעשו הרבנים בדברים של תורה עשו אבותיהם של בנות בכיות. ידעו בו ברבינו שהוא גאון הדור וביקשו ממנו בדמעות שיזדקק בהתרת העלובות, שיושבות סגורות, מהן עשרים שנה, מהן עשרים וארבע שנים, מהן יותר, שהוא בחכמתו ודאי ימצא צד היתר לנתק אותן מכבלי העיגון.

פורענות מביאה לידי פורענות. מתוך שהרחיקו ממקומם למקום שאין מכירים אותם יש שנהגו הפקר בבנות ישראל, שכל מקום שבאו לשם נשאו נשים והניחו אותן והלכו למקום אחר ונשאו נשים והניחו אותן. כך עשו בכמה מקומות. ואם באה שמועה מארץ מרחק שפלוגי מעיר פלוגית מת או נהרג או שטבעוהו גויים בנהר, וממשעות הסימנים ניכר שהוא פלוגי שעייגן כמה נשים שביקשו את היתרן, נתבקש רבינו להזדקק להתרתן. רבינו כשבאה לפניו שאלת עגונה, קודם שעיין בספרים היה מעיין בדעתו אם על פי שכל עדיין המעגן חי, ואם חי — אם יש פנים שיחזור אצל אשתו. לשם בירור הענין היה רבינו יוצא לחוץ שאין שם ספרים, שמושכים הם הספרים את האדם לשאול את דעתם. הוא שסיפרתי על זקן אחד שהיה מספר שראה את הגאון כשהוא מטייל בין ביתו ולבית הכנסת ומסדר לו את תשובותיו. כיוצא בזה רגיל היה מיכל בר שמש לספר. מעשה בא לפני רבינו בריקא אחד שהיה מסייע

את החזן מלובלין והיה לאותו ריקא דוד עשיר ולא רצה הדוד לעמוד לו בשעת דוחקו. הלך והמיר את דתו כדי לצער את דודו והשכיר עצמו לחיילות פולין, והניח אשה ובת ונשא אשה אחרת והניח אף אותה. אחר שקרא רבינו את השאלה יצא וטייל בין ביתו ובית הכנסת הגדול והשיב את שהשיב.

כחזו בהוראה בקיאותו במנהגים. לא היה בכל המדינה בקי במנהגים כמותו. וכשהניח רבינו גאון הגאונים ר' משולם איגרא נוחו עדן את ארץ גליציה, מפני שהתחילו משנים מן המנהג בסכין של שחיטה ומפני שנתנו נפש תחת נפש, שהעשירים היו שוכרים מבני העניים לשרת תחת בניהם בחיל המלך, באו חכמי ישראל אצלו וצעקו, רבינו על מי אתה מניח אותנו. הראה להם על רבינו הגאב"ד ר' צבי קרא ובוזה הלשון אמר, רבי הירשלי קרא מורה הוראה מובהק ובקי במנהגי אשכנז. הוא היה מדקדק שלא ישנו מן המנהג שנהגו בו אבותינו. ומחלוקת גדולה היתה לו עם הרב הקדוש ר' פיבוש מזבריוזא בענין עיבוד עורות לספר תורה. כתב הרב ר' יחיאל מיכל היבנר מניזנוב, הגאון הקדוש ר' אברהם דוד חתנו של אותו גאון ציוה לבנו זכרונו לברכה שלא יעלה לספר תורה שנכתב על קלף המעובד כדעת הרב הקדוש מזבריוזא. משום שזקנו הגאון נטע שעשועים פסלו. כעשיו נסתכל בתולדות הבאות אחריו, שכל המשגשג בהן מוציא זהב מהן.

דעת קדושים

לאחר פטירתו של אותו גאון קיבלה עליה עירנו לרב אב בית דין את חתנו הגאון החסיד ר' אברהם דוד, איש אלקים קדוש, שכל הארץ האירה מאור תורתו. העולם קורוהו בעל דעת קדושים על שם ספר אחד מספריו הרבים, ואנחנו בני עירו צאן מרעיתו. קוראים לו בקיצור הצדיק.

הזכרתי את הצדיק אזכיר מקצת מאורעותיו. קדוש מבטן אמו היה. עד שלא נולד כבר ידעו שבראו הקדוש ברוך הוא לכבודו. סיפר לנו ר' אליהו צבי שמרליר בן בתו של הגאון ר' פייבל הלוי אב בית דין בראדשיץ, ששמע מר' יצחק בנו של ר' ישראל ליב בנו של אותו צדיק, בית מדרשו של בעל צמח ה' לצבי הרב המגיד מנדבורנא בדרך העולה לבית הכנסת היה. לילה אחד שמע קול רגלים שמתנהגות בכבודות. אמר לו למשמשו, צא ראה מי שם. ראה ואמר, אשתו של ר' אנשיל הולכת לבית הכנסת. אמר המגיד, אשה זו טעונה ספר תורה בקרבה. ובאמת באותו פרק מעוברת היתה ברבינו הצדיק, ועוד אמר עליו המגיד, שעתידי הוא להיות מאור גדול בתורה.

תולדות צדיק

פותח אני בסיפור תולדות רבינו כפי ששמעתי מר' ישראל ליב ומר' אברהם דוד בניו של ר' יצחק, בנו של ר' ישראל ליב, בנו של רבינו, וכפי ששמעתי מזקני עירי שהכירו את רבינו פנים בפנים, וממה שסיפרו נשים צדקניות שהאריכו ימים מברכתו של אותו צדיק, והוספתי אל השמועות את שסיפר לי לפני ארבעים ותשע שנה פה בעיר הקודש ירושלים החסיד הישיש ר' אלתר מק"ק ילוביץ מנוחתו כבוד בהר הזיתים, שנתגדל בבית רבינו זכר צדיק לברכה, ויותר מזה כתוב בספרו של ר' אליהו צבי שמרליר בן בתו של הגאון ר' פייבל הלוי שלמד לפני רבינו ופירסם את רוב ספרי רבינו בפירושים ובביאורים. ואם אתה מוצא אצלי מליצה נאה מספרו של ר' אליהו צבי לקחתיה.

בדין היה להזכיר כל דבר בשם אומרו, אלא שכמה דברים נאמרו על ידי בני אדם הרבה

והרי טורח הוא להזכיר על כל שמועה ושמועה את כל בעלי השמועה, לכך איני פורש את שמותיהם וכולל דברי כולם כאחד.

בששי באדר בשנת תקל"א לפ"ק נולד לאביו הרב ר' אנשיל בנו של ר' דוד ולאמו הצדקת רעכיל בתו של הרב ר' אברהם רעכילס בעיר נדבורנא שבגליציה.

ר' אנשיל בן גדולים היה, מזרעו של המהרש"א היה, דור דור עד למהרש"א כולם גדולי תורה היו. מלבד ייחוס אבות זכה לייחוס עצמו, שהיה למדן מופלג וסוחר טוב, בעל תורה ובעל הון. נתן כל הון למלמדים טובים ללמד את בנו תורה. ראו המלמדים שהוא מוכשר לקבל תורה ולימדוהו תורה הרבה. ויותר שהיה לומד עוד ביקש. לא בבית המדרש בלבד אלא אף בהליכתו ובחזירתו מבית המדרש לביתו ומביתו לבית מדרשו לא פסק מן התורה. קושיות וספיקות עם חידושים שנתחדשו לו בבית או בחוץ שרטט על הקיר או על השולחן. בן תשע שנים היה בקי במקרא במשנה בהלכה ובאגדות. שמעו חכמי עירו ונתייקרו בו והוציאו את שמעו בכל המדינה.

הגאון בעל לבושי שרד קודם שנתקבל לרב בק"ק בוזנאב היה דר בעירו של רבינו כשהוא מתפרנס בדוחק ממה שהיה מלמד גמרא ופוסקים והכיר את רבינו בילדותו והיה משתומם על בינתו. כיוצא בו שאר גאוני הדור שנודמנו למקומו של רבינו. ומעשה פעם אחת נזדמן רבינו הגדול גאון הגאונים ר' משולם איגרא לנדבורנא, ועדיין היה רבינו נער בן תשע שנים. חשקה נפשו לראות א"ר הגאון. עלה על אופן המרכבה. ראהו הגאון והושיט לו את ידו ויעלהו אליו אל המרכבה והתחיל מדבר עמו. ראה הגאון שכל הש"ס ומפרשי חרותים על לב הילד ולא פסק כל היום מלשבוהו.

שמע רבינו הגאב"ד את שמע הנער ונתן דעתו לקחת אותו לחתן לו. נסע לנדבורנא ושם נסהו. בעשרה נסיונות נתנסה אברהם דוד רבינו ועמד בכולם, ובכולם נמצא שלם. על כל דבר השיב בחכמה ודעת בשפה ברורה וקצרה, עד שהיה הגאון משתומם. לקחו לו לחתן. ראה רבינו חיים עם האשה אשר הוכיח ה' לו וראה בניו ובני בניו יראים ושלימים.

לא יאונה לצדיק כל און

כשהיה רבינו הגאב"ד בנדבורנא לשם שידוכי בתו הביאו לפניו בחור אחד שלמה קובלר שמו, שהיה מפורסם לשון ובקי בש"ס ובפוסקים. ראה אותו רבינו ולא נראה בעיניו. אותו שלמה סר מדרכי ה' והחשיך עיניהם של ישראל, שנתן עצה על מס הנרות, לגבות מכל נר מצוה מס. מחמת מס הנרות נשבת עונג שבת ועונג יום טוב וערבה כל שמחה. אבל רבינו ר' אברהם דוד האיר עיניהם של ישראל באור התורה.

כשהיה בן עשר שנה שלח מחותנו הגאון שליח להביאו לביתו לימי החג. בדרך התקדרו השמים בעבים וירדו גשמים עזים. לקח כל אחד את אדרתו וכיסה את ראשו מפני הגשם. כיון שפסקו הגשמים הסירו כולם את אדרתם מעל פניהם והנער עדיין אדרתו על ראשו. סבור היה השליח שנרדם הנער. הביט וראה שעניו סגורות ושפתיו נעות. הטח אזניו ושמע שהוא חוזר על פה על ספר חובת הלבבות.

חברים טובים

כשם שהצליח בעירו כך הצליח בעירנו, מיום שנשא אשה יראת ה' טובת שכל וטובת טעם ודעת בתו של רבינו הגאון נטע שעשועים. כאן בעירנו התהלך עם הגאון החסיד בעל באר מים חיים שנתגדל בעיר ביטשאטש. ואף שר' חיים היה קשיש ממנו למדו כאחד.

עוד חבר טוב קנה לו רבינו. זה הגאון הנאור ר' נטע אב בית דין פודהייץ. רב זה גדול היה בתורה ובכל עמקי סודותיה וראשונים ואחרונים וחכמת הקבלה מונחים היו בלבו. מחמת ריתות ידו לא היה יכול לאחוז עט סופר ולא כתב דבר בספר ולא זכינו לתורתו.

תחילת שימושו ברבנות

תחילת שימושו של אותו צדיק ברבנות בק"ק יזלוביץ היתה. עכשיו יזלוביץ עיר קטנה ואינה ידועה בעולם, לשעבר גדולה היתה, גדולה בתורה, בחכמה, במסחר וברבנים גדולים, שכל הארץ האירה מכבודם. איני מזכיר את כולם, אחד מהם אזכיר, הוא הגאון ר' צבי הירש מרגליות ששימש פ"ד שנים ברבנות עד שנסתלק לבית עולמו וכן בן מאה שנים, הוא אביהם של הגאונים ר' משה אברהם אבוש בעל ספר צלותא דאברהם שנולד לו מאשתו הראשונה ושל ר' יצחק דוב ור' מאיר בעל מאיר נתיבים, שנולדו לו מאשתו השנייה אחות רבינו הגאון ר' אריה ליבוש אויערבוך. הגאון ר' יצחק דוב מילא מקום אביו והגאון בעל מאיר נתיבים מלך על ר"פ עיירות. מקטנותם כרוכים היו אחר הבעש"ט כבר קודם שנתגלה אורו בעולם.

יזלוביץ

כמו שאמרתי, עכשיו יזלוביץ עיר קטנה, אבל לשעבר גדולה היתה. זקנינו סיפרו לנו. שהיו כותבים ביטשאטש הסמוכה ליזלוביץ, שעדיין לא היתה ביטשאטש ניכרת בעולם והסמיכו את שמה ליזלוביץ, שמסחר גדול היה ביזלוביץ, ולשם היו הקדרים מביאים שבויים למכירה והיו באים מכל המדינה לפדותם. לימים עלתה ביטשאטש על יזלוביץ, וכבר בימי רבינו עיקר חשיבותה של יזלוביץ סמיכתה לביטשאטש.

בן עשרים שנה נתמנה רבינו לרב ביזלוביץ. שם שם לילות לימים להגות בתורה לחשוף צפונייה ולפענח תעלומותיה עד שנהיה אחד מיוחד פאר מדינתנו וכל רבני גליציה הריצו לו שאלותיהם והוא השיב לכולם בטוב טעם ודעת. מאור תורתו האיר על עדתו, אש דת הצית בקרבם, בכח פיו משך בחורים ובמתק שפתיו זרע זרע צדקה.

כשם שגברה נפשו כך גבר גופו. ואף שנטל עליו משא לעיפה בתורה וצדקה ותפילה לא נפלו פניו. אף גבורתו עמדה לו להחליף כח בחסידות, להגדיל תורה ולהאדירה ולטעת נטעי נאמנים בלב בני ישראל. כארי התגבר על כל תאוה מתאוות הגוף וקיבל עליו צער רעב וצער שינה. ארבע עשרה שעות רצופות ביום היה יושב במקום אחד ולא זו אפילו רגע. עשרים וארבע שנים ישב ביזלוביץ על התורה ועל העבודה עד שנחה עליו רוח בינת אלקים ובינת נבונים, מכל חדרי תורה וסתרי מצפונייה.

שיירי ברכה

כבר סיפרתי במקום אחר שבאישון לילה ואפילה באו אנשי ביטשאטש לביתו ליזלוביץ וחספיהו מחדר משכבו ונשאוהו על כפיים לביטשאטש. ומה שסיפרתי אין צורך לחזור עליו, חוץ ממה שמוסיף על הענין, שהניח אחריו רבינו ברכה ביזלוביץ, ברכת יראת שמים ברחובותיה, ומעשה פעם אחת נזדמן הצדיק ר' מאיר מפרימישלן ליזלוביץ, ראה שרחובותיה מלאים יראת שמים, אמר ר' מאיר, מברכתו של הרב הקדוש היא, שכאן ביזלוביץ התחיל עוסק בחכמת הקבלה, ועוד יש להוסיף, לא מתוך מטתו הוציאו את רבינו לביטשאטש אלא מן הקרקע העלוהו, שנוהג היה רבינו, שכיון שהגיע חצות לילה היה חולץ את מנעליו ויושב על הקרקע ומתעטף כאבל ועושה מספד על חורבן ירושלים, וכשבאו אנשי ביטשאטש לקחת

אותו לביטשאטש מצאווהו אצל הפתח סמוך למזוזה חלוץ נעליים ואפר על ראשו כשהוא משוטט בדמעות על חורבן המקדש והעיר. סדר זה של תיקון חצות לא הניח רבינו מיום שעמד על דעתו עד לפטירתו לחיי העולם הבא.

בית מדרשו של הרב

בביטשאטש בנה לו מקדש מעט לתורה ולתפילה ובנוסח ספרד היה מתפלל הוא וכל באי בית תפילתו. ברעש גדול ובקדושה ובטהרה היתה תפילתו כאופנים וחיות הקודש. פעמים נמשכה תפילת שחרית של חול עד לזמן תפילת המנחה. בפסוק ראשון של שמע היה מתעכב כשיעור שעה אחת, שהיה מעמיק בייחוד שמו יתברך לייחודו ולהמליכו. ולא היה נשמע קול דברים רק קול המולה דקה כקול משק כנפי המלאכים כשאומרים קדוש וברוך לפניו לפני אחד השרפים. דרך עבודה זו קיבל מרבו המובהק ר' משה ליב מסאטוב ומר' לוי יצחק מברדיטשב כשאירעו לרבינו מה שאירעו ושיגרו רבו ר' משה ליב אצל הרב מברדיטשב כידוע ליודעים, ומי שאינו יודע אין צורך שידע. קודם שדבק בהם עשה אצל המגיד מגדבורנא הרב צמח ה' לצבי, שנתנבא עליו קודם לידתו שעתידי הוא להיות אור גדול. אלה שלושת הרועים אשר רעו את רבינו באמונה והוא רעה את צאן מרעיתו בעוז ה'.

בשבת וביום טוב ובראש השנה וביום הכיפורים וראשי חודשים וכן בחנוכה ופורים נוהג היה לעבור לפני התיבה. בתפילתו היה מעורר את לבב כל המתפללים עמו לאהבה את ה' ולדבקה בו. וניגונים נפלאים ומתוקים חיבר לכמה תפילות. מלבד ניגונים ללא מלים, שהיה שר בדביקות נפלאה מתוך התפשטות הגשמיות. באמת לא הוא עשאו, שכבר יעקב אבינו עליו השלום רעה בהם את הצאן. מקצת מניגוני התפילה שמעתי אני בקטנותי כשהייתי מתפלל עם זקני אבי אמי הרב המופלג ר' יהודה ז"ל בבית מדרשו של הרב והיה ר' יצחק בנו של ר' ישראל ליב בנו של אותו צדיק יורד לפני התיבה בלילי שבתות והיה שר לכה דודי בניגון שקיבל מוקנו זכר צדיק לברכה. בפרקים הבאים אפרש טיבו של אותו הניגון.

תורה כנתינתה

כתפילתו כך תורתו. ברתת בויע באימה ובמורא נאמרה כנתינתה מסיני. מרובים חידושי בתורה, בפירושי התפילות, בקבלה ובחסידות, בחריפות ובבקיאות בקדושה ובטהרה. רבים ביקשו תורה מפיו. מהם בנגלה, מהם בנסתר, מהם בנגלה ובנסתר. צדיק מושל בכל חדרי תורה היה רבינו וכל מפתחותיה של התורה פנימיות וחיצוניות היו בידו. ובנדיבות רוחו פתח לכל מבקשי תורה, כל שכן לתלמידי חכמים שכיבדם יותר מנפשו. אף טרח ויגע ונסע לערים אחרות להרחיב גבולה של תורה ולפרסם את חכמת האמת, שדיעת חכמת האמת מביאה לידי קירוב הקץ.

חסידים ראשונים

כבר קודם שבא רבינו לעירנו נמצאו בעירנו חסידים ששינו מנוסח אשכנז לנוסח ספרד. למעלה מבית הכנסת הגדול בדרך להר עומד בית קטן שקראוהו חדר חסידים, והעם קראו לו לצים שיליכ"ל. כלומר בית תפילה של לצים, לפי שהיו החסידים הראשונים משונים בתפילתם ומשונים בבגדיהם ומשונים בשאר כמה דברים. בתפילתם כיצד, היו מטפחים בידיהם ורוקעים ברגליהם ונוהמים בפייהם. בבגדיהם כיצד, בכל יום אדם לובש מה שלובש, ובשבת קפטן של קיטיי ובלבד שהוא נקי, והם היו לובשים בגדים לבנים בשבת, ובגדים

לבנים מלבוש של החיצונים הוא. חוץ מיום הכיפורים שמצות היום בבגדי לבן, מעין דוגמא של מלאכי השרת. בשאר כמה דברים כיצד, כל בתי כנסיות זקנים פניהם כלפי העם וכל העם יושבים שורות שורות ופניהם כלפי ארון הקודש, וקהל חסידים חדר תפילתם כבית דירה היה עשוי, שולחנות לאורך החדר וספסלים מקיפים את השולחנות והיושבים יושבים פניהם זה כנגד זה, כבני אדם שמסובין בסעודה של מריעות. כל העם מתפללים באימה ביראה בנחת ביישוב הדעת ואלו קופצים בתוך תפילתם ועושים תנועות משונות ומערבבים בתפילה לשונות שאינן מן התפילה. כל העם מתפללים בהשכמה, והם שוהים מתוך הכנות יתירות, מתוך טבילה במקוה, מתוך עישון בשפופרת, מתוך סיפורי מעשיות, מתוך שאר דברים שאין להם סמך מן הפוסקים ונמצאים עוברים על זמן תפילה, ואם אתה מתמה על שקראו למקום קדוש חדר לצים, אל תתמה, שעדיין ארסה של כת שבתאי צבי היה מפעפע בארץ והיו שלומי אמוני ישראל חוששים מכל שינוי קל, שמא ממעשי הכת הוא. ביותר הקפידה ביטשאטש שיצא ממנה יאקוב פרנק ומשראתה ביטשאטש אנשים משנים בתפילתם ובבגדיהם ובשאר דברים חסודים היו בעיניהם והחשד מביא למה שמביא.

אחרים אומרים, החסידים עצמם קראוהו חדר לצים, וכי אפשר כן, אלא משנתפשטה החסידות גתרבו הרביים ומשנתרבו הרביים נחלקו החסידים, וכל חסיד שקנה לו רבי היה מזולזל ברבו של חברו. ראו שאינם יכולים להתפלל כאחד נחלקו ובנו להם כל חבורה קלוזי לעצמה שקראוהו על שם רבם. ואלו שלא מצאה ידם מחמת עניותם, מחמת שהיו פחות מעשרה נצטרפו למי שנצטרפו. יצתה החסידות מחדר חסידים ולא נשתירה הימנה אלא נוסח ספרד ואיחור זמן תפילה. לא היו ימים קלים עד שנתלקטו לשם קלי עולם שלא מנעו עצמם מלדבר בשעת התפילה ובקריאת התורה ומלהתלוץ על דקדוקי מצוות שנוהגים לדקדק בהן. וביותר מתלוצצים היו בחסידים וברבותיהם, לא משנאת החסידות אלא מאהבת ליצנות. התחילו החסידים קוראים להם לצים, וגרם שם שקראו לבית תפילתם חדר לצים. אבל אף שם היו יראים ושלמים בתורה ובמעשים טובים, שבשביל שלא רצו להניח מקום שהתפללו שם אבותיהם התפללו שם. וכשאמרו להם ראו עם מי אתם מתפללים, השיבו ואמרו, עד שיראה האדם עם מי הוא מתפלל מוטב שיראה לפני מי הוא מתפלל.

חדר החסידים

חדר חסידים זה מימות החסידים הראשונים היה, עד שלא נתגלה הבעש"ט כבר היה מבונה בתורה ובתפילה ובסודות הקבלה. יש מן החסידים שבעירנו שנטו אחרי הבעש"ט ויש שחלקו עליו בכוונות התפילה, ויש שלא נחשב בעיניהם הבעש"ט לכלום. ואף שהיו שווים בנוסח התפילה ובכמה דברים לא שמענו שהתפלל בבית תפילתם, אף משפחת בית ר' אבלי מגזע היחס מצאצאי גאוני פולין ואשכנז כשהיו מזכירים את הבעש"ט שהיה רגיל אצל ר' אבלי לא הזכירו שהתפלל הבעש"ט בחדר החסידים. אף הצדיק ר' משה ליב חסיד שעלה בסוף ימיו לארץ ישראל, חתן הגביר העצום הצדיק ר' אפרים בנו של הגאון החכם ר' אליקים געציל, בנו של הגר"ר יונה מזרעו של רבינו בעל הלבושים ושל רבינו טורי זהב לא ממתפללי חדר החסידים היה. שהוא היה מתפלל במנין שקבע לו בביתו שמאחורי הסטריפא שהתפללו בנוסח אשכנז שקיבלנו מאבותינו נוחי עדן גולי אשכנז. אבל ר' איתמר הכהן, שמקום קבורתו בהר הזיתים, שאמר לו הבעש"ט אתה רבי איתמר אתה עתיד לישא כפיך בכל יום ואמר לו ר' איתמר וכי יש נשיאת כפים בחוצה לארץ בכל יום, ושחך הבעש"ט על ר' איתמר, משום שלא ידע ר' איתמר ששמע הבעש"ט שהכריזו בשמים שעתיד איתמר

הכהן לדור בירושלים, שהכהנים נושאים כפיהם בכל יום, אותו ר' איתמר ממתפללי בית החסידים היה.

עוד חדר אחד של חסידים

חדר אחר של חסידים היה בעיר, של הקוסוביים נקרא. סוחרים היו בביטשאטש שהיו נוסעים לשם עסקיהם לקיטוב ולקוסיב. קיטוב וקוסיב סמוכות זו לזו, קיטוב מוציאה עורות מעובדים, שבורסיים גדולים היו שם שהיו מעבדין עורות, קוסיב מוציאה שזיפים ובשר מעושר ועורות כבשים ועטרן שהעיטרנים מביאים לשם מכפר קלוטשוב וכן זפת ופחמים וכן מלח שמביאים ממשרפות מים, שבהרי הקרפטים, שהמים נשרפין בשמש, ונוטלים את המלח שמשתייר ומוליכים לקוסיב ומקוסיב לקמיניץ פודולסק. כנגד הסחורות שלקחה ביטשאטש מקיטוב ומקוסיב לקחו קיטוב וקוסיב קטניות וחטי תירס שנתברכה בהם ביטשאטש.

היה שם בקוסיב צדיק אחד ר' מנדל שמו, בנו של ר' קופל חסיד מבני היכלו של הבעש"ט נשמתו בגנוי מרומים, הוא ר' קופל שאומות העולם היו קוראים לו קופל שויתי, שביום השוק היה מסייע את אשתו בשוק וכשהיה מתעסק עם נכרי למכור לו כלי היה מניח פתאום ידו על עיניו וקורא שויתי ה' לנגדי תמיד. ובכן כל אימת שנודמנו סוחר ביטשאטש לקיטוב או לקוסיב היו שומעים את שמע ר' מנדל, שמתנהג בחסידות ונוהג באנשי שלומו אהבה אחוה וריעות וידו פתוחה תמיד לכל עני לתת לו די מחסורו. ואף סוחרים מפורסמים שמתנהגים כגבירים אדירים ובאמת עשירים הם כלפי חוץ ועניים מרודים בתוך ביתם מוצאים בו תומך וסועד, שלא יתמוטטו ולא ימשכו אחרים עמהם. התחילו סוחר ביטשאטש אף הם באים אצלו. יש בא לראות אם יש בדבר שמץ אמת ויש בא לשמו מתוך נטיית הלב ומשיכת הנפש. אף בביטשאטש שכולה מתנגדים נמצאו יחידי יחידי שנמשכו אחר תלמידי הבעש"ט, אלא שבביטשאטש לא היו יכולים להקביל פני רבי, שלא נתנה ביטשאטש לינה לילה לרבי, וביום אימת המתנגדים היתה עליהם. משהלכו למקום אחר הסירו אימתם מעליהם. כיון שבאו לקיטוב או לקוסיב גבר לבם על אימתם ובאו אצל ר' מנדל. ראו את דביקותו בבוא יתברך ואת אהבתו לישראל, שכל אחד ואחד מישראל חביב עליו כנפשו, התחילו מתקרבים אצלו ואף הוא קירבם, שאוהב ישראל היה, ואהבה זו שקראה אהבת ריעים נטע בתוך אנשי שלומו לעזור זה את זה בכל עת צרה, בין עשיר בין עני, בין בעל תורה ובין פשוטי עם, שמקושי הגלות וטרדת הפרנסה אינם מספיקים להפריש שעה לתורה. כולם כאחד חברים היו באהבת ה' ובאהבת ישראל.

עוד זאת ראו, את תפילתו, שהיתה בדמעות ובנעימה ונחת. זלגו עיניהם ונתעוררה נפשם המתפעלת ואמרו, זאת הפעם עצם מעצמי, כלומר מעצמיותה של הנפש באה התפילה, שבעוונותינו פעמים אדם מושך עצמו לתפילה בלא שום התעוררות הנפש. דבקה נפשם בנפשו של הצדיק וכל אימת שבאו לקיטוב או לקוסיב הלכו להקביל את פניו. ופעמים אדם משים עצמו נוסע לשם עסקיו ובאמת לראות את הצדיק נסע. כיון שחזרו לבתיהם ובאה שבת נזכרו שבתות שעשו בקוסיב. נועץ אדם ידיו באבנטו של חברו ואומר לו, זכור אתה אחי חברי אותו ושמרו בני ישראל את השבת שאמר הוא שיחיה. אומר לו חברו, וכי אפשר שלא אזכור, והרי מאותו שבת ששמעתיו בראשונה שבתותי שבתות הם. חזר חברו ואומר, מתנגן בי הניגון בלא הפסק. אומר לו חברו, חדשות אתה מגיד לי, הטה אונך ללבי ואתה שומעו. נטפל להם שלישי ושאל, במה אתם משיחים? נענה אחד ואמר לו, טוב היה אילו עשינו מנין לעצמנו. אומרים שניהם כאחד, דבר המתקבל על הדעת. שכרו להם חדר והתפללו

כאחד. משנה לשנה ניתוספו חסידים משאר מקומות, שנשאו להם נשים מביטשאטש והלכו אחר נשיהם לביטשאטש. ואף סתם בעלי בתים נצטרפו עמהם, מקצתם משום קירוב מקום ומקצתם משום ניגון התפילה. נתרבו המתפללים ולא הכיל החדר את כולם. ביקשו לקנות להם בית. נפלה דליקה בעיר ונשרפו כל בתיה. וכשחזרה ונבנתה העיר באו שאר עיכובים לבסוף מצאו להם בית.

כיצד, דבר זה שמעתי כאן בירושלים לפני ארבעים ושמונה שנים מזמן אחד מוקני ביטשאטש שהיה דר בחצר בית תפילתם של הקוסיביים לפנים מן החומה, כשבקרתי אותו כשהיה מוטל חולה ברגליו והזכרנו את ביטשאטש ואת בתי הכנסיות ובתי מדרשות שבביטשאטש. אמרתי לו, אפשר ששמעת אימתי נבנה חדר תפילתם של חסידי קוסיב שבביטשאטש. אמר לי, אימתי נבנה לא שמעתי, מי התנדב את הבית שמעתי.

אלמנה אחת זקנה שהיתה עושה גרות דרה סמוך לחדר תפילתם של חסידי קוסיב. שנה אחת לפני אידיהם הלכה אצל ראש הכמרים שבעיר שהיה לוקח ממנה גרות לבית יראתם. אירע שהיה יושב בסעודה של מריעות. המתינה לו שתיים שלוש שעות ואולי יותר ולא הביאו לה כסא לשבת. שכל משרתי הכומר טרודים היו באורחים. כשחזרה לביתה נטלה עביט מלא חלב ותחבה רגליה בחלב להוציא מהן הליאות ולא ראתה שרותח הוא החלב, שמכוסה היה בדוק, וחלב רותח כשהוא מכוסה בדוק שלו אינו מעלה הבל ולא ניכר שהוא רותח. נכו רגליה. הוציאתן בבהלה מן העביט. נהפך העביט על רגליה ונכמר עורן. שכבה ימים הרבה חולה ברגליה. שנה אחת ביום הכיפורים שכבה והרהרה על עצמה. כל העולם עומד ומתפלל בבית התפילה ואני מונחת כאבן ואיני יכולה לעמוד אפילו לקדושה. אבל נתנה שבח להקדוש ברוך הוא שגלגל ברחמי שהיא דרה סמוך למקום קדוש וכל מלה ומלה שיוצאת מפי החון מגעת למטתה ויכולה היא לענות אמן ולשמוע קדושה וברכו. ביני ביני הגיעו לקדושת כתר. נתלהב לבה מכת הניגון. שכחה את רגליה החולות וקפצה ממתה וריקדה קדוש קדוש קדוש. הרגישה בעצמה שחזרו רגליה להווייתן, כמו שהיו קודם שחלתה. עמדה והקדישה את ביתה לבית תפילה לחסידי קוסיב, והיא צמצמה עצמה בחדר קטן, ובשעת מיתתה הקדישה אותו לעזרת נשים. זה מעשה בית תפילתם של חסידי קוסיב שהיה בעירנו. עומד היה סמוך לבאר המלך סובייסקי מלך פולין ששתה ממימיה ואנו מביאים היינו משם מים שלנו למצות. עכשיו שחרבה ביטשאטש וחרבו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות אף הוא חרב ועומד בחורבנו עד לעת שעתידיים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחוצה לארץ שיקבעו בארץ ישראל.

דברים שכיסויים יפה מגילויים

אבל עיקרה של ביטשאטש פלגאים היו. ואפילו על רבינו אור ישראל ר' ישראל בעל שם טוב לא נמנעו מלדבר סרה. הוא נשמתו בגנוזי מרומים קודם שנתגלה רגיל היה בביטשאטש וסיפורים רבים היו מספרים עליו בעיר. מהם כעצם השמים לטוהר, מהם לחתום חזון ולכלא זוהר. זקנים היו בבית מדרשנו הישן שאם הוצרכו להזכירו הזכירוהו בלשון קלה. כגון השוחט מקישליביץ, כאילו עיקר חשיבותו משום שהיה שוחט בכפר אחד ששמו קישליביץ. מספרים שבפנסק הישן של ביטשאטש שנשרף בענין רע מצאו כתוב גביית עדות שהוא זכותו יגן עלינו גנב זוג סוסים בכפר סמוך לעירנו.

לימים השלימה ביטשאטש עם החסידים אבל לא עם רבותיהם. נודמן לו לרבה של חסידים לעבור בעגלתו ובסוסיו נתנו לו לעבור אבל לא לרעות את הסוסים. זקני תורה ראי ה' היו בביטשאטש, מילידי ביטשאטש היו הם ואבותיהם ואבות אבותיהם שהיו

משתבחים שמימיהם לא נכנסו לקלוזי של חסידים. דר. אחד מהם סמוך לקלוזי של חסידים ואירעו שלא היה יכול לילך לבית מדרשו להתפלל בציבור התפלל ביחידות ולא נכנס לקלוזי. אירעו שחלה בראש השנה שלח אחר תוקע שיתקע לו, שלא רצה לצאת בתקיעות של החסידים. אבל יפה שתדע שמתנגדי ביטשאטש כולם יראי חטא היו שלא זזה יראתו יתברך מלבם. מרגלא היה בפיהם, למען ילמד לירא את ה' אלקיו, אם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום, שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא. ותורה הרי למדו בביטשאטש באמת ובתמים.

אם אתה רוצה לידע עד היכן הגיעה שנאת המתנגדים, דיין זקן היה בעירנו, מתלמידיו של רבינו משולם איגרא היה ויש אומרים מבית דינו היה. פעם אחת נודמן צדיק גדול לביטשאטש, כשהוא נוסע במרכבה רתומה לארבעה סוסים אבירים כדרך הרוזנים. ראה אותו הדיין, נטל גוש עפר וזרק במרכבה, מספרים אותו היום נשתתק ונוטל דיבורו. רק שפתיו היו נעות וקולו לא נשמע. חסידים אמרו, הצדיק הענישו. מתנגדים אמרו, מקרה הוא מן המקרים המתהווים מחמת זקנה, ומהו שמנענע בשפתיו, שמבקש לומר שלא למרכבה נתכוון אלא לנוסע בה נתכוון.

אף רבינו הגאון החסיד ציערוהו הרבה. ומעשה שנכנס למקום שנכנס ובא אחד ונעלו שם והוצרך רבינו לצמצם עצמו מלחשוב מחשבותיו הקדושות. כשפתחו לו חברו עליו בני ביתו ונתנו שופר בידו שינדה לאותו אדם מפני כבוד שמים וכבוד התורה. עד שהשופר בידו אמר, וכי באמת לכבוד שמו אתה חושש, שמא לכבוד עצמך אתה חושש. הניח את השופר מיידו ולא נידהו. נקצר בגנות ונרבה בשבת.

ע נ ב י ה ג פ נ

ספרים הרבה חיבר רבינו בנגלה ובנסתר, בהלכה ובאגדה, בביאורי מקראות ובפירושי התפילות. נוהג היה רבינו וזכר צדיק לברכה, שהיה מחדש ח"י הלכות בכל חודש, ויש אומרים ח"י הלכות בכל שבוע, ויש אומרים ח"י הלכות בכל יום. מקצת מספריו סידר ותיקן והוציא תלמידו הגדול ר' פייביל הלוי שהיה אב בית דין בק"ק ברודשין, וקודם לכך ראש בית דין בק"ק קולומיי. אותו גאון עשה אונים לתורת רבו בפירושי ובביאורי שקראם גידולי הקדש ומקדש מעט. הרבה טרח ויגע בסידור כתבי רבינו שהיו מעורבים ובלולים זה בזה וקשה היה להפריש דבר מדבר. והוא לא מנע מעצמו כל טורח. וזאת כל נחמתו בעונו, שכל ימיו היו רעים. בנוי מתו עליו בנעוריהם, אבל כל פגעי הזמן לא יכלו לו מלשקוד על דלתי התורה, וזה פריי וזאת נחמתו, שזכה שנתקבלו הוראותיו ברוב חלקי יורה דעה.

ז כות ארץ ישראל

זכות אחרת היתה לו לאותו גאון, זו זכות ארץ ישראל, שלא זכו בה שאר גאוני הזמן. הוא היה מראשוני הראשונים שנתן דעתו על ישוב ארץ ישראל. וכשנוסדה חברת אהבת ציון לשם ייסוד מושבות בארץ ישראל הודיע גלוי ומפורש שידו תכון עם מעשי הועד ויסד בעירו סניף לחברה והוא עמד בראש הועד וחתם על מכתבים וכרוזים לעורר לבב העם, שמצוה גדולה היא שכל יהודי יקנה מידי הנכרים קרקעות בארץ ישראל, ובכח גאוניותו נלחם בעוז רוח לרעיון יישוב ארץ ישראל וסתר את כל הפלפולים של רבנים ורביים שונים שדרשו לגנאי את מעשי חייבת ציון, ולא נתיירא מפני כל הקמים על הרעיון הקדוש של עבודת

אדמה בארץ ישראל, שאף זה מעשה שטן, הרבנים והצדיקים שצריכים להיות ראשונים לכל דבר טוב לישראל עוינים היו את הציונות, שאמרו שהיא דוחקת את רגלי המשיח. והם לא ידעו שהציונות הכנה לגאולה היתה ורבים הצילה ממות, כמו שראינו בפליטי חרב שרידי עמנו שארית ישראל שמצאו מנוח בארץ ישראל, ועם יסוד המדינה נתרוממה קרן ישראל כמו שראינו בעינינו. ועוד יראנו ה' נפלאות לכשנזכה לגאולה שלימה במהרה בימינו אמן. בחמישי בכסליו בשנת תרנ"ט לפ"ק נפטר אותו גאון לחיי העולם הבא. בן שמונים ושנים שנה היה בפטירתו.

רבים התאבלו עליו ורבים הספידוהו. אף הרצל נוחו עדן בקונגרס השלישי הזכיר את האבידה הגדולה שאבדנו במיתתו. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים עם נשמות כל צדיקי עולם דורשי שלום ציון ושלום עמם.

עוד תלמידים הרבה העמיד רבינו הגאון החסיד ר' אברהם דוד. מהם גאונים מובהקים ששימשו ברבנות והרביצו תורה בכתב ובעל פה, מהם צדיקים מפורסמים שמשכו אחריהם עדה, מהם מצניעי לכת עובדי ה' בענווה שלא נודעו על פני חוץ.

פ ט י ר ת ה צ ד י ק

ועכשיו אספר סיבת פטירתו של רבינו זכר צדיק לברכה. הוא זכר צדיק לברכה ראה במחזה שבשנת ת"ר יבוא משיח צדקנו. אף רמזים מצא לזה בספר הזוהר. וכל כך בטוח היה ששנת ת"ר שנת גאולתנו היא עד שלא פסקה כל אותה השנה השמחה ממנו. ומדי שבת בשבתו בסעודה השלישית היה דורש בפסוק והיה בבוקר אם יגאלך טוב יגאל חי ה' שכבי עד הבוקר, והיה מחדש בכל תיבה ותיבה חידושים נכבדים ונפלאים שכולם מרמזים על הגאולה שנועדה להיות באותה השנה. כיון שיצאה השנה ומשיח לא בא נפל לבו ועגמה נפשו והיה מיצר והולך עד שהחזיר נשמתו לבורא כל הנשמות.

כמכת פתאום באה השמועה שנפטר הצדיק. אבל יש מי שידע כבר שלושים יום קודם שהגיע זמן סילוקו מן העולם, לפי שנתנו דעתם למנותו דיין בבית דין של מעלה. עתה אספר את סיפור המעשה לפי סדר השתלשלותו. ביום טוב ראשון של ראש השנה אחר תפילת מוסף אמר להם הצדיק ר' יהודה צבי מסטרעטין למקורביו, אם ירצה השם בחנוכה בהדלקת נר חמישי הזכירו לי ואעשה לכם סעודה. שמעו ושמרו את הדבר בלבם. כשהגיע הזמן שקבע להם הצדיק הזכירו לו את הדבר. נענע להם בראשו ואמר, כן אמרתי וכן אעשה. עמד ועשה להם סעודה גדולה.

בתוך הסעודה אמר להם למקורביו, בראש השנה ראיתי שנתנו עיניהם בשלושה מצדיקי הדור למנות שנים מהם דיינים בבית דין של מעלה. ואלו הם, אני והרב הקדוש מביטשאטש ועוד אחד. ביקשתי שיוותרו עלי, שקשה עלי פרידתי ממקורבי. לא יצא תשרי עד שנסתלק הרב הקדוש מביטשאטש שהוא הקדוש נבחר לחבר לבית דין של מעלה ולא הוברר לי עד היום, יום גמר החיתום, מי מן השנים שנשארו בחיים נבחר לדיין בבית דין של מעלה, והיום שמעתי מי נבחר ובקרוב אף אתם תשמעו. לא יצאו שלושה שבועות עד שבאה השמועה שנפטר הרב הצדיק ר' צבי אלימלך מדינוב וידעו שצירפוהו לרבינו הגאון החסיד ר' אברהם דוד לבית דין של מעלה.